

Kodály Zoltánról – születésének 110. évfordulóján

SÁROSI BÁLINT

Nemzetnevelő töredékek

A ma még élők közül azon szerencsések közé tartozom, akik formálisan is Kodály tanítványának mondhatják magukat. 1951-ben a Zeneakadémián a zeneszerzés szak mellett az akkor induló zenetudományi szakra is jelentkeztem, így néhány társammal együtt öt éven át az ő irányítása alatt végezhettem tanulmányaimat. A felvételi előtt, nem ismervén eléggé Kodály oktatói módszerét, úgy képzeltem, hogy az ország leghíresebb embere és legnagyobb tanára érdekes előadások és eseménydús szemináriumok keretében zúdítja majd ránk az ismereteket. De már az első órákon mást tapasztaltunk: Kodály tanterme nem a kényelmes „hallgatás” helye, nem kollokviumtól kollokviumig terjedő takarékos ismeretgyűjtésé, hanem leginkább a gyakori és többnyire kínos megmérettetésé. Az ő mércéje szerint a zenét már írni-olvasni is jobban kellett volna tudni, mint ahogy mi, az elit tanszak kezdő hallgatói tudtuk; idegen nyelvekben otthonosabban kellett volna mozognunk, s bár többünknek volt már egy diplomája, be kellett látnunk, hogy általános műveltség dolgában is sok a pótolnivalónk. Az órákon legtöbbször ő hallgatott. Nyomasztók voltak a néha percekig tartó hallgatásai, miközben a mi okos megnyilatkozásainkra várt – melyek többnyire nehezen születtek meg, s természetesen nem mindig voltak elég okosak. Leginkább emezekre reagálásként hangzott el egy-egy éles megjegyzése, ami, mint vaksötétben az erős villámlás, nagy területet bevilágított. Végigjárni, megismerni való területet..., de nem voltunk ahhoz szokva, hogy villanásnyi fény mellett is könnyen tájékozódjunk. Ő pedig nem vállalta a fától fáig való kalauzolását; könnyen megszerezhető információk közlését nem tekintette kötelességének. A szó köznapi értelmében nem volt jó tanár. A tanteremben is nemzetnevelő volt – nem öt évre, hanem generációkra szabott programmal. Tanítványai pedig nemcsak azok, kiknek indexét aláírta, hanem mindazok, akik e programot megértették.

A program egyszerűen hangzik: művelt magyarság. De megvalósítását csupán a zenei műveltség oldaláról okosan és felelősséggel végiggondolni – ehhez Kodály legendás tehetségével is egy életre volt szükség. Köztudott, hogy saját életének is minden irányítható mozzanatát lépésről lépésre megtervezte. Annál nagyobb felelősséggel gondolta végig mindazt, ami egy egész nemzetnek szól. Közérdekű terveit és tetteinek indokolását a nyilvánosságnak szánt írásaiban megtaláljuk. (Érdemes ezeket lapozgatni, mert mennyiségük viszonylag csekély; olvasmányos tömörségük viszont csodáltnivaló; amit bennük fölöslegesnek találhatnánk, azt ő maga már le sem írta.) Saját célra papírra vetett gondolatai közlái is rendet tartott – erről tanúskodnak feljegyzései, melyekből egy kötetre valót néhány év óta mindnyájan kézbe vehetünk (Kodály Zoltán: Közélet, vallomások, zenei élet. Szerk. Vargyas Lajos. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989). Túlnyomórészt ezek is a már általa végleges formába öntött témakörökben mozognak. Némelyikük nehezen megfeythető, inkább csak emlékeztető szavakból álló töredék. De amit belőlük csupán kikövetkeztetni lehet, az is megéri az odafigyelés fáradságát. Kodály, mint minden nagy gondolkodó, többször vagy változatokban olvasva is érdekes marad. Ezek a változatok a gondolat megszületésének üde nyer-

seségét, az élő szó sodrát, melegét, indulatát is érzékeltetik; fontos azonos témákra visszatérő gyakoriságukkal pedig jól mutatják, mik azok a kérdések, melyek feljegyzőjüket egy életen át foglalkoztatták. Meglepő időszersőségüket pedig akkor érzékeljük igazán, ha olyanokkal szembesítjük, melyek ma ismét vagy még mindig körülöttünk gomolyognak – megemésztetlenül, tisztázatlanul és nem csak zenéről...

Itt van mindjárt maga a *magyarság* – ma inkább így: „magyarság”. Mint tudjuk, sokféleképpen lehet rá hivatkozni, és sok mindenre használható. Lehet oka megaláztatásnak, célja hősiességnek. Divat és politikai széljárás szerint lehet: születési kiváltság, cégére üres büszkeségnek, takaró leple hibáknak, jutalma meg nem szolgált érdemeknek, jelszava érvényesülésnek. Lehet fokozni: magyarabb, legmagyarabb... Kodály sokat gondolkodott rajta, és eredményre is jutott: „...amint műveltnék nem lehet születni, úgy magyarnak se! Mindenki annyira művelt és magyar, amennyire meg tudta szerezni. Csak szerzett műveltség van, szerzett magyarság!” (38; a zárójelbe tett szám a továbbiakban is az idézet oldalszámát jelenti az említett kiadványban.) Ugyanő, máshol: „Magyarnak születni ma már nem lehet. Azt mindenkinek magának kell megszerezni. Ezt sem vér, sem a mai élet nem tudja megadni.” (194) Ugyancsak Kodály (aug. 20. táján ilyesfélét magunk is mondogatni szoktunk, de nem árt az ő szavaival is ismételni): „A magyarság már Szent István óta nem faji szervezet. Magasrendűbb annál. Ezért nem elég szervezetét homályos faji ösztönökre építeni. Célja, létjoga, küldetése tudata lehet fennmaradásának egyetlen alapja.” (30)

A magyar műveltség szorgalmazójának a század eleji Magyarországon a polgárság egy részének idegensége, elégtelen asszimiláltsága tűnt föl elsősorban. „Előkelő nem tud magyarul. Ha nyelvtanilag helyesen meg is tanul: de a frazeológia íze és a fonetika tönkrement. Nagy veszedelem is, én csodálom, hogy nem hirdetik hangosan, akik erre illetékesek.” – jegyzi fel 1929-ben Kodály. (87) Neki, ugyanúgy, mint Bartóknak, negyedszázaddal korábban a budapesti Zeneakadémián német volt a zeneszerzéstánára, s ugyanott, az Akadémián, az igazgató is jobban beszélt németül, mint magyarul. Budapesten „a zenekari muzsikások 90%-a idegen.” – Mikor lesz itt magyar muzsika? Így felel a kérdésre fiatalkori jegyzetpapírján: „Majd, ha az operai zenekarban olyan erős magyarok ülnek, akik úgy nem tudnak németül, mint a mostaniak magyarul.” (387) A mondat tartalma semmiképp sem hasonlítható össze mondjuk olyannal, hogy igaz magyar ember bajszot visel, és nem tud idegen nyelven. A *műveltség* oldaláról egyetlen élő példát említék: 1951-ben a fent említett zenetudományi szakon az első órák egyikére Kodály idegen, főleg német nyelvű szakkönyvekkel jött be. Rövid határidőre, elolvasásra szétosztotta köztünk, leendő „zenetudósok” között, s látva arcukon a csalódást és megszeppenést, megjegyezte: „Tanuljanak meg németül, mert aki nem tud németül, az nem zenetudós, hanem *zenetudatlan*.” Gyakran visszatérő gondolata, amit már zeneszerző-növendékei védelmében, 1925-ben írt, sokat idézett híres cikkében, nála ritkán tapasztalt szenvedéllyel fogalmazott meg: tanulnunk kell mindenkitől, aki előbbre van mint mi, mert éppen a jó idegen minták adják az ösztönzést a nemzeti fejlődéshez: „Idegen kultúra nélkül elsenyved a nemzeti kultúra.”

Ismeretes, hogy mikor Bartókkal együtt a magyar népdal gyűjtéséhez, s főleg annak nyomán a magyar zene megreformálásához hozzákezdtek, olyan, a legjobb „idegen” minták szerint felkészült zeneszerzők voltak, akik Magyarországon kívül is, bárhol a civilizált világban megállták volna helyüket. Nemzetközi arányú kiváltság nélkül elegendő tekintélyük sem lett volna nagyszabású munkájuk itthoni végzéséhez. Éppen modern műveltségükkel s e csillagzat alatt szokatlan igényességükkel haragították magukra az itthoni társadalom nagyobb, elavult-hagyományos nemzeti szellemben megtes-

pedt részét. „Műveltség és nemzeti szellem bizonyos tekintetben hadilábon vannak” – veti papírra Kodály 1929-ben. (87) „Vigyázzanak a nemzeti szellem hivatott és hivatlan bajnokai, hogy a nemzeti kultúra helyett ne a nemzeti kulturátlanságot védelmezzék. Amely különben éppoly internationalis... Ezért szabad prédája a magyar közönség minden internationalis banalitásnak... A műveletlenség időnkint kitör és eget kér.” (86)

Milyen a nemzeti kulturátlanság? Hogyan kér eget a műveletlenség? – ennek illusztrálásához zenei és zenén kívüli, kisebb és nagyobb horderejű, friss és még frissebb példák kínálkoznak; az olvasó önmaga is felidézhet és válogathat belőlük. Maradjunk most 1929 és a zene környékén. Ekkor még mindig akadt jónevű magyar zenetörténész (Haraszti Emil), aki a „cigányzenét” és benne a magyar nótát tekintette a magyar nemzeti zene kizárólagos alapjának, és ellene volt Kodályék paraszt-dal alapon történő zenei újító mozgalmának. Századunkban nótát már sablonra lehet készíteni. „Minden magyar ember – magyar nótaköltő is”, olvashatjuk egy 1937-ben kiadott „Útmutató”-ban „magyar nótaköltők és zeneszerzők számára”. Szakértői becslés szerint a két világháború között legalább húszezer magyar nótát „csináltak”. A nagyközönség által elfogadottakat ehhez képest természetesen csak ezrelékekben lehet számolni. Így is sok volt az újabb nóta, de nagy volt a nótafogyasztás is. A század legjobb nótaszerzőinek egyike, Balázs Árpád, a húszas években, vasárnap délutánoként a Zeneakadémia nagytermében, cigányzenekar közreműködésével, közel száz koncertet adott, zsfólt nézőtér előtt. A közönség a hivatalos társadalom krémjéből állt: magas rangú hivatalnok, katonatiszt, egyetemi tanár (sőt zeneakadémiai tanár is), ügyvéd, pap, orvos, gyáros. Ezen kívül pedig dalolta az újabb nótákat, régebbiekkal együtt, úgyszólván mindenki. A *nép* is.

Ezért nem árt rövid kitérőt tennünk a nótára. Kodálynak (és Bartóknak) elég oka volt, hogy lenézően nyilatkozzék róla, szelídebben pl. így: „Egy letűnt kor elsárgult emléke” (144); nagyobb ellenszenvvel a nótaszövegekről így: „Hervadás, sőt rothadás szagú költészet, érthető összefüggésben a pusztuló gentryvel.” (92); a nóta cigányzenészek általi tolmácsolásáról így: „Ha van zenei ripacskodás, a cigányoké az.” (171) Ezeket tőle és különösen Bartóktól még rengeteg hasonlóval folytathatnánk. Az elmúlt 40-50 évben ilyen idézetekkel felfegyverkezve harcoltak életre-halálra Kodály forradalmának elkésett, de lelkes önkéntesei. A dzsentrire való utalás különösen kapóra jött nekik; ezáltal harcukhoz még osztályharcos hátszelet is kaptak. Üsd, vágd, ne nézd, hogy talán apád, anyád, nagyszüleid, részben magad is annak világában voltatok otthon; hogy egy töről fakadnak a magyar himnusszal és a Kossuth-nótával; hogy a legújabbak közül sem mind rossz, s hogy a java már rég nem a „dzsentrie”, hanem – népdal-funkciókban – a város és falu népé! Vágd, nem üt vissza, magától is pusztul! Mostanra lényegében ki is pusztult (a fiatalabb generációknak semmi közük hozzá); ami pedig a helyére ömlött, az ellen már a harc is reménytelennek látszik.

Kodály így nyilatkozik első, életre szóló zenei élményeiről: „Én kettős tradícióban nőttem fel. Legelső zenei emlékem 3-4 éves koromból, hogy Mozart hegedűszonátáit hallgatom apám és anyám előadásában, a földön fekvé vagy a zongora alatt bujkálva. De ugyanakkor hallgattam a cigányokat is, s ha akkor, névnapon nálunk muzsikáltak, fölmasztam a bőgőre, vagy beledugtam a kezem, hogy megtapintsam, mi morog benne. A szobában megtanultam és sokat daloltam az akkor divatos népszínműi dalokat... A konyhában pedig amit a cseléd lányok daloltak... Ilyen vegyes kosztion nőttem fel. Klasszikus zene és magyar népzene meg népies műzene egyszerre kezdett lerakódni bennem, nem csoda, hogy csakhamar megindult az ösztönös, öntudatlan törekvés, hogy ezeket a heterogén, egymástól idegen elemeket valami szerves egésszé” (152; a mondat

befejezése hiányzik). Ismeretes, hogy népdalos kompozíciói között „cigányzenések” is vannak: *Marosszéki táncok*, *Galántai táncok*, részben a *Háry János*; a *Kállai kettőst* az Állami Népi Együttesnek – benne a cigányzenészekből válogatott zenekarnak írta. 1952-ben (Gyulai Ágosttal mint társszerkesztővel) kiadta Arany János népdalgyűjteményét, melyben túlsúlyban népies dalok (nóták), amellel idegen dallamú „társas dalok” vannak – „vegyes koszt”, melyben egyetlen pentaton népdal sincs. Népzene szakos „zenetudós” hallgatóinak, valamint a Tudományos Akadémia általa vezetett Népzenekutató Csoportja tudományos munkatársainak is, az ötvenes évek első felében egy-egy 19. századi magyar nótaszerzőt jelölt ki, hogy azok munkásságát, dalaiknak a népzenevel való kapcsolatát felkutassák. A régi népdal mellett a nóta beható tanulmányozására már csak azért is szükség van, mert – mint 1939-ben, *Magyarország a zenében* című tanulmányában írja – „a kettő frigyéből született az új hang [az ún. új stílusú népdal], amely máig betölti az országot.” Különben pedig a nótának is – már amit abból a tömeg elfogadásra és megőrzésre érdemesnek tartott – megvan a maga értéke: „Különösen magyar a XIX. század népies dalirodalma” – így Kodály az idézett tanulmányban. Vonatkoztatható a nótára is, amit jegyzetei közt Pázmány Pétertől idéz: „Nem a legrosszabb gyümölcs, amit ellepnek a darazsak”. (188) A nótafogyasztó tömeget nem nézte le: „Minden rokonszenvem ezé a félművelt rétegé: a legjobb magyarok vannak köztük. Nem bántani akarom őket, hanem segíteni rajtuk. Fel kellene őket világosítani, hogy állapotuk nem kívánatos, átmeneti állapot, melyből mielőbb kiemelkedni egyéni és nemzeti érdekük”. (98) Vagyis a magyar nóta mögött is lehet magyar műveltség, különben a nótafogyasztók – éppen az ő mércéjével mérve – hogyan tartozhatnának a „legjobb” magyarok közé. És hogyan tartozhatna oda a magyarnótás Ady, Krúdy Gyula, vagy korábban Jókai, sőt maga a (kottát írni-olvasni tudó) „tamburás öreg úr”, Arany János is. Egyébként nagyjainkról – köztük nem utolsósorban frókról – rosszállóan jegyzi meg Kodály: „1900 körül Magyarországon irodalmi és politikai elitje a művészi zenétől oly távol áll, mint talán egyetlen nyugati országban sem.” (235)

Félreértés tehát azt hinni, hogy Kodálynak vagy akár Bartóknak is közvetlenül a nótával lett volna baja. Ismételten nyilatkoztak arról, hogy a nótát a *maga nemében* jobbnak tartják, mint bármilyen külföldről importálható tömegműfajt. Nem a nóta, hanem az elmaradottságban való általános megátalkodás, a nóta szintjén való megrekedés okozott nekik több évtizedes gondot és küzdelmet. Öntudatosabb körökben a második világháború után a nóta helyett a népdal lett az általánosan kötelező magyar divat; de amennyiben azóta zenei műveltségünkben gyarapodás történt, aligha köszönhető ennek a változásnak. A magyarnótás provincializmust kényelmesen át lehetett cserélni népdalos provincializmusra.

„Sajnálom a vén embert, aki azt követeli a 40-50 évvel fiatalabbaktól, hogy úgy érezzenek, mint ő. Már 20 éves korkülönbség is megnehezíti a megértést. Csak akkor tűnik el ez a nehézség, ha a vén ember zseni.” (188) Sajnáltnivaló tehát az utód is, aki 40-50 év előtti nyomokon jár, és nem tud azok logikája szerint továbbhaladni. Aki ma Kodály fél évszázad előtti igazságainak változatlan érvényesítésén fáradozik, vagy azok őrzését mint egyedüli időszertű kodályi feladatot kéri számon; aki Kodály gondolataiból csak dogmává ismételt brosúranyit ismer, s hajdani sablonnal végzett munkájához ezeket idézgeti, ne lepődjék meg, ha az igazi fiatalok ódivatúnak tekintik: tőle is, Kodálytól is elfordulnak. A tudománynak az a dolga, hogy továbblépjen, mennél hamarabb túljusson a korábbi eredményeken. Tudomány a zeneszerzés is, a pedagógia is, a népzene kutatás is. Új csapásokat keresni nagy tekintélyek utódainak is kötelessége – nem kegyeletsértés. A kényelmes botránkozók higgyék el, hogy életművébe Kodály az

okos továbblépést, de még a továbblépések kockázatát is belekalkulálta. „A vén ember zseni” – még beláthatatlan ideig tanulhatunk tőle!

„A magyar műveltségnek van egy típusa, melyben nem jut hely a zene számára.” (236) „Nálunk eddig a botfűlőséggel, mint afféle kedves fogyatékos-sággal való dicsekvés arra volt jó, hogy az illető fölmentse magát a zene iránt való érdeklődés vélt »kultúrkötelessége« alól. Vagyis lustaságot leplezett.” (260) Időnként csipkedni kellene magunkat, s ha kényelmeskedő lassúságunkban lemaradunk valamiről, nem azokat kellene szidni, akik nem maradtak le. Az ifjú Kodály és Bartók ébresztőjét az akkori hivatalos társadalom zöme már csak kényelemszeretetből sem szívesen hallgatta. 1900 körül „a fiatal zenész, aki társaságot, embereket, megértést keres, vagy kamarazenét akar játszani, jóformán csak zsidó körök” (235; befejezetlen mondat) ... „a zsidók zeneműveltsége, kultúrsumja előnyére vált a magyar produkciónak... A zsidóság itt is a horror vacui törvénye alapján töltötte be az üresen talált helyeket.” (388) Betolakodtak? Olyan helyeket foglaltak el, melyek rendelkezésre álltak mindenki számára – aki nem riadt el az odavezető fáradságtól. Puhították a hazai talajt a Kodály által sokat szorgalmazott termékenyítő idegen zenei hatáshoz; emellett, tudjuk, közülük sokan magának Bartóknak és Kodálynak is egyengették az útját; ezen a réven viszont a magyar hagyományhoz jutottak közelebb. Kodálynak számos kitűnő zsidó származású tanítványa volt, kiknek java a kodályi objektív mérték szerint is eljutott a „magyarság” magaslataira. Aki őket akarja magyarsága bátyáiról lenézni, nézze meg előbb, hol áll, nehogy *alulról* tegye.

Az európai kultúrának minden ága közül éppen a zene az, aminek aktív műveléséhez a képességet Magyarországon talán a legnehezebb elsajátítani. Bizonyára ez is oka annak, ami 1906-ban Kodályt ironikus megjegyzésre indította: „...szittyá nem muzsikál...” (120) – ami ma már így nem igaz. De úgy igen, hogy szittyából ma is kevés az olyan, akiben elég elszántság van a zenekultúra elérhető csúcsait célba venni, és még kevesebb, akiben elég kitartás van oda fel is jutni. Az is eredmény, hogy ma már viszonylag sokan kapnak kedvet a zenével való próbálkozáshoz, köszönhetően annak, hogy zenepedagógiai rendszerében Kodály a kezdő lépcsőfokokat megkülönböztetett figyelemben részesítette, s az indulást ezzel megkönnyítette. Csakhogy 50-100, iskolában tanult népdal, szolmizálgatva és énekelgetve, még nem zenei műveltség. Ha e körül keletkezik állóvíz, elég baj, de okát nem Kodály tervében kell keresni...

Valószínű azonban, hogy a zene sohasem lesz „mindenkié”, ahogy Kodály szerette volna, már csak azért sem, mert a zenével egymagában, a kultúra egyéb dolgai nélkül, nem lehet messze előreszaladni. De ameddig egyáltalán eljuthatunk, abban belátható ideig az okos újítók is Kodály tervéhez lesznek kénytelenek igazodni. Történelemben oltott terv, amiben mindent, ön maga karrierjét is alárendelte a koncepció szigorú ésszerűségének. Megvalósításához mindenekelőtt koncentrálttság kellett. Okosan élt, hogy fizikailag is egészséges, strapabíró legyen. Fiatalkorában ügyes tornász volt, jó úszó, jó korcsolyázó. Idős korában úszott, s gyakran tett nagy sétákat a hegyekben. Idejét, energiáit következetesen beosztotta, s ha módjában állt, másokat is erre ösztönözött. „Mutassa a jegyzetét!” – „Sajnos, le kell még tisztáznom” – mentegedőzik a népzeneújításból éppen hazaérkezett tanítvány. – „Jegyzetelni egyszer kell” – kapja a „Tanár úr”-tól az éles figyelmeztetést az időpazarlásért a zenetudományi órák egyikén. Ismeretes, hogy publicista célra is kitűnő stílusa volt, de vigyázott, hogy soha egy szóval se mondjon többet, mint amennyire szükség van. Zeneszerzőként is koncentrált rövidsége törekedett: „Irtózást kaptam a hosszúságtól... Ha két hiba közt választhatok, hogy túl hosszú vagy túl rövid legyenek, mindig az utóbbit fogom választani.” (203)

A mások idejét talán a sajátjánál is jobban tisztelte. Kísérletező buzgalmű művészeknek ezért szokta gyakran mondani: „Kísérletezni *otthon* kell.” A selejtes munka nem hasznosítani, hanem eldobni való: „10 000 virág, 1000 gyümölcs le hull, 100 érik meg. Nem adok el csupán lehullott almát. Inkább gödörbe dobom, ez a disznónak való.” (203) Bartókhoz úgy alkalmazkodott, hogy kettejük munkássága a lehető leghatásosabban egészítse ki egymást: „A nagy, beláthatatlan munka érdekében: mindig hagytam, válassza, mit csinál kedvvel. Én vállaltam, ami maradt.” (212) Elhalasztotta a *Marosszéki táncok* megírását, mert a közös bemutatóra (Pest és Buda egyesítésének ötvenéves évfordulójára) Bartók a *Táncsvit* írását tervezte. Egyedül vállalta a magyar népzene történeti háttérének könyvtári kutatását, hogy Bartóknak ezzel ne kelljen foglalkoznia, hanem, hajlamai szerint, a szomszéd és távolabbi népek zenéjét gyűjttesse, rendszerezhesse. Világnyelvek kitűnő ismerete mellett Bartók románul, ő szlovákul tanult meg. (E példájuk követésével ma is bölcs, kezdeményező szerepet vállalhatnánk a szomszéd népekkel szemben!)

„A kor fennhéjázó eredetiséghajzásából kigyógyulva, azt kerestem, mi az a szilárd alap, amire mindenki felépítheti a maga eredetiségét, ha van.” (209) A szilárd alapot Magyarországon meg kellett teremteni, s annak újként is hasonlítani kellett a földhöz, melyből kinőtt. Kodály forradalmár volt, de nem szakított semmivel, ami a múltból használható. Tudományos és pedagógiai munkásságával, kompozícióinak történelmünkbe ágyazásával panorámát teremtett ott, ahol zenetörténeti szakadékok tátongtak. Ez avantgárd teljesítménynek sem csekély.

PAPP GYÖRGY: DUNAPARTON VAN EGY MALOM...